

Як звірі правувалися з людьми

Іван Франко

Казка

I

Старі перекази й книги оповідають нам, що в давню давнину люди були дикі, жили по лісах та вертепах, ховалися в печерах та яскинях. Їх було мало, розум їх був нерозвинений, вони не знали ні вогню, ні заліза, ні жодного металу, жили плодами диких дерев, ягодами та корінцями ростин, одягалися в листя та кору дерев і мусили ховатися перед звірами, що були далеко сильніші, ліпше узброєні і численніші, ніж люди.

Се тривало дуже довгі віки. Аж з часом люди набралися більше розуму, опанували вогонь, навчилися з кременя робити оружжя, викрісувати стріли, сокири та списи, далі пізнали різні метали, бронзу, мідь, залізо, присвоїли деяких звірів і при їх допомозі запанували над землею. В міру того поступу вони множилися чимраз більше, виходили з лісів, навчилися будувати дома, села й міста і з часом опанували всі щонайліпші часті землі. Звірі, що перед тим були панами землі, гуляли всюди вільно і не знали іншої війни, крім тої, якої вимагало їх власне виживлення, тепер почули на світі нового ворога, сто раз страшнішого, як голод. То був ворог, ніколи і нічим не насичений, хитрий та могутий, такий ворог, що досягав і рибу в воді, і птаха в повітрі, і оленя в лісі, і борсука в ямі. Всюди його було повно, до всього йому було діло, на кожного він знаходив спосіб. Чи то дрібна гусільниця, жучок, черв'як, сарана, чи великі вовки, орли, ящірки та льви, всім він видав війну, бо всі сьак чи так влазили йому в дорогу, і ніхто не чув себе безпечним перед ним. Тим страшним ворогом був чоловік.

Довгі віки йшла війна між чоловіком і звірами. Дійшло до того, що багато звірів чоловік половив і повернув у своїх невольників, а інших багато перемордував і прогнав у далекі ліси, в дебрі та степи. Вони мусили ховатися перед ним у недоступних місцях, так, як чоловік колись ховався перед ними. Їх стало менше, бо все, що попадалося в руки чоловікові, гинув. Та й доля тих звірів, що служили чоловікові, робилася чимраз гірша. Їх змушував чоловік до тяжкої праці або годував на те тільки, щоб їх різати собі на страву та на одягу.

Та ось по многих тисячах літ настав на світі премудрий цар Соломон, розумний і справедливий, якого не було ніколи досі. Він був царем не тільки над усіми людьми, але також над звірами. Він розумів мову кожного звіра і видав закони, які мали кермувати життям усіх живих творів на землі по справедливості. Сі закони оголошено не лише людям, але всім живим істотам на землі.

Почувши про сього царя і про його премудрі закони, всі звірі почали думати, чи не пора би їм позбутися того немилосердного і ненаситного ворога, яким був для них чоловік, і відзискати свою давню свободу і своє панування над світом? Зібралися всі домашні і всі дикі звірі, поневолені чоловіком, і ухвалили вислати до царя Соломона

післанців з-поміж себе, по одному з кожного роду, щоб домагатися по царському закону привернення для них первісної свободи та незалежності від чоловіка. Тільки один Пес був противний тому. Він зістався вірний чоловікові і завідомив його про ухвалу звірів. Почувши про се, люди, й знаючи царську справедливість, вибрали зараз із-поміж себе щонаймудріших і післали їх до царя Соломона з тим, щоб було кому боронити їх справи, коли звірі почнуть жалуватися перед царем.

Післанці звірячі і людські прибули майже рівночасно до царя Соломона і завідомили його, в якій справі їх прислано. Почувши, що заноситься на великий процес між звірами й людьми, цар Соломон велів добре прийняти післанців, гостити їх як слід через три дні, щоб відпочили з далекої дороги, а сам тим часом розіслав гонців на всі часті світу, щоб поскликали наймудріших законознавців із людей і з праведних духів до його царського трибуналу.

Минули три дні, і всіх покликано перед царя.

II

У величезній судовій палаті засів цар Соломон на своїм престолі. Праворуч і ліворуч нього позасідали вчені члени його трибуналу. Тоді впущено післанців і уставлено їх перед трибуналом — праворуч людей, а ліворуч звірів. Віддавши глибокий поклін цареві, всі стояли мовчки. Возний викликав справу:

— Перед найсвітлішим царем Соломоном і його найсправедливішим трибуналом стають присутні тут післанці всіх звірів і післанці від людей, здаючися на його премудрий царський суд у своїй спорній справі. Хто оскаржує, нехай виступить і говорить!

Один із звірячої громади виступив наперед, поклонився до самої землі перед царем і цілим світлим збором і промовив ось якими словами:

— Великоможний і премудрий царю Соломоне! Іменем отих моїх товаришів, що разом зі мною вислані від великого збору всіх звірів, стаю перед тобою, надіючися на твою велику справедливість, що однаково світить своїм промінням на людей, як і на звірів. Не тайно се твоїй премудрості, що колись ми, звірі, були панамі землі, а люди жили по лісах і дебрях, ховаючися перед нами, боячися наших зубів, пазурів та рогів. Вони були пасинки природи, голі та безоружні, слабовиті та малочисленні. З жахом дивилися вони на нас, а в своїй глупоті не раз уважали нас за богів, приносили нам добровільно в жертву своїх дітей, дівчат або старців, щоб тільки запобігти нашої ласки. Але з часом відносини змінилися. Вони розмножувалися, забрали в свої руки вогонь, а при допомозі декого з нас, особливо зрадника Пса, захопили в неволю багато з-поміж нас, а іншим видали вічну і ненастанну війну. І тепер, великоможний царю, всі ми, звірі, зведені до крайньої недолі. Ми мусимо ховатися по лісах і норах, критися від праведного сонця, а проте ми ніколи, ні вдень, ні вночі, не певні свого життя і своєї свободи. Чоловік видумав лук і стріли, сіті і пастки, вбиває нас, де побачить, ловить у сильця, копле глибокі ями на стежках, куди ми ходимо, і прикриває хворостом, аби ми, йдучи ніччю, впадали в них і робилися його жертвою. Ні ліси, ні скали, ні вода, ні повітря, ні земне нутро — ніщо не хоронить нас перед його неситою злобою; всюди він

уміє досягти нас, усюди нам грозить небезпека з його боку. А ті з нас, що піддалися йому, знайшли ще гіршу долю! Він повернув нас у своїх невольників і збиткується над нами без милосердя. Одних він путає за ноги, іншим накладає ярма на шию, ще іншим нав'язує тяжкі тягарі на хребет, а сам бере в руку батіг або ломаку і б'є їх по боках та заставляє бігти та двигати понад силу. Дуже часто забирає матерям їх дітей, ріже їх перед їх очима або продає, щоб молоком тих матерей годувати себе й свої діти. Ми ніколи не чуємо від нього слова потіхи ані поради, тільки все і всюди зносимо його побої, лайки та прокляття. Наші рани та синці, наші муки та втома, наш плач і наша смерть — ніщо не зворушує його серця. Та не досить того. Навіть по смерті він не дає нам супокою, четвертує і шматує наше тіло, здирає з нього шкіру, вириває роги, випорює нутро, відрубує м'ясо від кості, варить, пече і смажить його, навіть кості лупає або палить. І що більше! У всіх тих справах і нечуваних злочинах він не бачить нічого злого, не почуває за них ніяких докорів сумління, вимовляючися тим, що ми не маємо душі, і в нечуваній зарозумілості признаючи душу тільки собі самому. Отеє, великоможний та премудрий царю, наша жалоба і наші кроваві сльози перед тобою. Розсуди нас по справедливості з нашим заклятим ворогом, щоб і ми, і наші потомки могли благословити твоє щасливе панування на вічні віки.

Вислухавши сю справу звірячого речника, цар похилив голову, задумався, а потім, обернувшись до людей, сказав:

— Ну, люди, ви чули, що тут піднесено против вас зі звірячого боку?

— Чули, — відповіли люди.

— І зрозуміли все?

— Зрозуміли.

— Ну, що ж маєте сказати на се?

З-поміж людей виступив один, вибраний від усіх післанців, і, поклонившись низько цареві і всьому зборові, промовив:

— Позволь мені, великоможний царю, сказати слово іменем отих людських відпоручників.

— Говори, — промовив цар.

III

Усе те правда, — мовив людський відпоручник, — що тут сказано з боку оскарження. Люди, колись слабі, безоружні, боязкі та малочисленні, зробилися з часом сильними, многочисленими, уоружилися, подужали звірів і заволоділи землею. Але хіба ж вони зробили се самовільно чи з якоїсь злої волі? Хіба ж се не був божий заповіт? Хіба ж у святім письмі не стоїть, що бог сотворив землю і все, що на ній та в ній, а накінці чоловіка, щоб володів нею і всіми її засобами? Сказано в оскарженні, що звірі зразу були панами землі, а люди пасинками природи. Але чому ж і яким способом зробилася зміна? В боротьбі з тою природою і з її противностями люди виробляли свої сили, а поперед усього виробили свій розум і добилися панування, а звірі, горді на своє колишнє верховодство, перестали працювати над собою, занедбали свій розвій і зійшли на вигнанців або невольників. Коли є тут вина по чийм боці, то ніяким способом не по

боці людей.

— Жалуються звірі, що чоловік поробив їх невольниками і знущається над ними. Але забувають, що він ще й дбає про тих своїх невольників далеко ліпше, ніж вони могли би дбати самі за себе. Дикі вівці давно вигибли від пазурів та зубів вовків та інших хижаків, а освоєні чоловіком, укривають незліченними отарами широкі степи та високі полонини. Скільки лишилося диких коней, волів, кіз, а скільки їх живе в людських оселях? Жалуються звірі на тяжку працю в неволі в чоловіка. А хіба ж чоловік сам дармує? Чи не приймає й він сам багато тяжкої праці, і то навіть власне для них, для їх добра? Для них він косить траву і сушить сіно, для них будує хліви і стайні, тягає воду з криниць, приготує солом'яну їм на підстилку, викидає обірник. Хіба ж він не годує, не поїть, не чистить їх? І як котре занедужає, то чи чоловік не жалує його як члена своєї сім'ї, не шукає лікаря і не лічить його? Хіба ж при праці чоловік тільки навмисне збиткується над звіром? Навпаки, він придумав для Вола ярмо, щоб не зачіпляти посторонки йому за роги, і для Коня хомут, щоб шнури ані шлеї не душили його в груди. Він укриває його в мороз, підковує його для дороги, щоб не розбивав собі копит. Навіть дороги він робить для звірів, щоб могли ходити безпечно, розкопує провалля, будує мости через ріки, де сам міг би перейти кладкою. Ні, — закінчив речник людей, — коли звірі жалуються, що вони невольники у чоловіка, то й чоловік міг би жалуватися, що він у дуже значній мірі невольник звірів, невольник своїх невольників. Та чоловік не жалується. Він знає, що служба службу родить, що суспільний зв'язок власне полягає в тім, що зв'язані з собою — чи то звірі, чи люди — зрікаються одної часті своєї користі, своєї вигоди і своєї свободи для досягнення вищих цілей, більшого, обопільного добра.

Коли скінчив сей бесідник, промовив цар Соломон до звірів:

— Ви чули, що сказав речник людей? Чи маєте що відповісти на се?

— Маємо, — відповіли звірі, а їх речник виступив наперед і промовив:

— Великоможний і премудрий царю! Все те, що сказав речник людей, зводиться до двох точок. Одно те, що він покликався на святе письмо, яким буцімто задекретована наша неволя, а друге те, що покликався на ті добродійства та услуги, яких буцімто дізнають звірі від чоловіка. Роздивімо ж за рядом обі ті точки!

— Рішучо перечу, буцімто святе письмо декретує для звірів віковічну неволю у чоловіка. Коли там сказано, що чоловік сотворений на те, щоб володів землею, то се треба розуміти так, що він стоїть найвище в ряді божих творів, на вершку тої драбини, на якій нижчих щаблях стоїмо ми, інші звірі. Те його володіння відноситься не лише до звірів, але до всієї природи, до рік, гір, землі, моря. Ніде не сказано, щоб володіння чоловіка над звірами було якесь інше, ніж володіння над іншими творами природи. А вже тим менше сказано там, щоб над одними звірами чоловік володів так, а над другими інакше, щоб одних держав у неволі, а других уважав за винятих з-під усякого права, переслідував і нищив на кождім кроці і всякими способами. Нехай і так, що чоловік — цар природи. Але ж цар у своїм царстві повинен бути справедливий і великодушний, шанувати права кожного підданого, а не кермуватися самою лише

злобою і самоволею. Царство, де панує лише неволя, безправство і війна всіх проти всіх, не може бути оперте на святім письмі; се не царство по божому закону, а один ненастанний злочин.

— Покликаються люди на святе письмо, — мовив далі звірячий речник, — покличемося й ми на нього. Правда, там сказано, що чоловік має володіти звірами, але не сказано, що має різати й їсти їх. Навпаки, там сказано виразно: "Бог дав їм усяку ростину, що дає насіння, і всі дерева, що дають плоди, і сказав: "Се має бути ваша страва". Щоб люди вбивали звірів на страву собі, сього в святім письмі не знаходимо.

— Та сього не досить! Коли чоловік через свою захланність і глупоту переступив божий наказ і був вигнаний із раю, то бог іще раз наказав йому виразно: "Мусиш кормитися польовим зіллям", а до того додав: "В поті твого чола будеш їсти свій хліб". Та ніде не сказано, щоб чоловік здобував собі хліб потом воловим, чи коневим, чи ословим, чи верблюдовим. Тягар праці наложив бог на самого чоловіка і справедливо, бо він переступив божий заповіт, поповнив гріх. Звірі не згрішили, то й кари не повинні терпіти. З якої ж речі сміє чоловік накладати на нас ярма, шлеї, та хомути, та посторонки? Він тільки довершує свій первородний гріх, виручаючися нами від тої кари, яку бог наложив на нього і лиш на нього самого.

— А тепер скажу ще кілька слів про ту дбайливість чоловіка за звірів, якою він так хвалиться. Забуває при тім лиш се одно, що вся та гарна дбайливість пливе у нього не з доброго серця, не з почуття справедливості і любові, а з брудного самолюбства. Чоловік береже нас для того, бо в нас бачить своє добро, свій маєток, свою користь. Він так само або й ще старанніше береже бездушне золото й срібло і нікому, крім нього, не потрібне каміння. І коли він говорить, що задля нас завдає собі багато праці, то ми запитаємо його, чи мало-то він праці завдає собі, щоб видобувати з глибин землі золото, срібло, залізо і всяке каміння, зо дна моря перли та інші цяцьки, щоб будувати величезні і нікому ні на що не потрібні піраміди, вежі та мури? Ні, не нашим невольником є чоловік, а невольником своєї власної захланності, своєї гордості та своїх примхів. Ми ніколи не просили у нього помочі в наших злиднях; у дикім стані ми дуже добре вміли боронити себе від наших ворогів, помагати собі в хоробах. Ми були здорові, сильні та вродливі. Лише з чоловіком і з його нещасним володінням прийшов заколот у цілу природу, появилось багато хороб, невідомих давніше; боже прокляття, кинене в раю на нього, мов пошесть, перейшло й на нас, і ми мусимо тепер подвійно терпіти за його провину.

Вислухавши сеї промови звірячого речника, цар Соломон обернувся до людей.

— Ви чули, що наводять на свою оборону звірі? Що маєте на се відповісти?

Речник людей виступив наперед і сказав:

— Відповім коротко. Бороняться звірі письмом святим, доказуючи, що там нема виразного дозволу чоловікові вбивати звірів. Се зовсім хибна оборона. Там нема виразного дозволу на се лише для того, бо є виразний приклад самого бога. Бо там сказано, що бог, виганяючи з раю наших прародичів, дав їм за одержу шкіри звірячі. Що ж се значить? Очевидно, не що інше, як тільки те, що бог перший повбивав деяких

звірів і познімав із них шкіри і тим самим дав приклад чоловікові, що й він повинен так робити.

Говорять звірі, що лиш одного чоловіка прокляв бог у раю і на нього одного наложив тягар праці. І се зовсім невірно. Вони забувають, що чоловік не сам згрішив, а приведений був до гріха Гадюкою, отже звіром. І що бог поперед нього прокляв Гадюку, а через неї й увесь звірячий рід. Адже ж у раю всі звірі жили сумирно, були ласкаві одні до одних і до чоловіка. Чи з чоловікової вини прийшла ворожнеча між звірами та ворожнеча звірів до чоловіка? І чи знають звірі, що, коли б не було на те божої волі, чоловік не міг би був сам перемогти їх пановання і заволодіти землею? Повстаючи против верховодства чоловіка, вони повстають против того порядку, який поклав сам бог на світі; бажаючи увільнити себе від людської переваги, вони бажають речі неможливої і противної всьому розвоєві природи.

Вислухавши таким робом оскарження й оборони, цар Соломон замкнув засідання і відложив його продовження на другий день, а послів велів гостити в своїх палатах, як і попереду.

IV

Опинившись самі між собою, звірячі послі почали міркувати, як стоїть їх справа і що їм робити далі.

— Погано стоїть наша справа, — мовив відпоручник коней. — Забагато провин ми звалили на чоловіка, а коли вдасться йому виправдатися хоч від деяких, то вже ми програємо.

Але відпоручник вовків сказав:

— Що там виправдається? Як може він виправдатися від того, що само б'є в очі кожного неупередженого?

— Але не забувай, Вовчику, — мовив Слон, — що наш судія — також чоловік. І хоч він справедливий, то все-таки мозок у нього людський, і очі людські, і він далеко схлонніший дивитися на се діло людськими очима, ніж вовчими.

А відпоручниця свиней мовила:

— А мені й мойому родові, по правді кажучи, зовсім байдуже до цілого того процесу. Бо й яка ж мені кривда від чоловіка? Їсти мені дає, робити не велить нічого, береже мене, заганяє в хлівець, а взимі то й соломи стелить багато, так що я з діточками заріюся собі по самі вуха та й сплю, поки не покличуть до корита. Навіть жолуді, які я так дуже люблю, чоловік збирає восени або й отрясає з дубів, і сушить, і держить цілу зиму мені на закуску. А те, що ріже мене, то що за біда? Була я в дикім стані, різали мене ведмеді та вовки, моїх малих хапали навіть лиси, борсуки, рисі та всякий нікчемний звір. То чи не однаково ж мені гинути чи в зубах тих хижаків, чи й під ножом чоловіка? Ба ні, не однаково. Звір мене рве, шматує та калічить живу, а чоловік заріже швидко; звір поїсть троха м'яса, а решту закопле, так що воно не раз гниє і пропадає. А чоловік чистить, крає та береже його, одно варить, інше в димах коптить, начиняє ним ковбаси. І подумати собі, яка-то радість у людській сім'ї, коли на столі появиться моя шинка, моя ковбаса, мої ноги або моя голова в студенині! Ні,

говорить, що хочете, а я у чоловіка не маю кривди і не хочу більше правуватися з ним.

— І я не хочу! — мовив Кінь.

— І я також, — мовив Кіт. — Адже ж ви знаєте, що моему життю заздують навіть люди. Роботи ніякої не роблю, а те, чим я для них услужний, себто полювання на миші — то моя найкраща розкіш і охота. А вдень звичайно вилежуюся собі на печі, бавлюся з дітьми, і вже хоч яка бідна господиня, а все-таки мусить розстарати дрібку молока для дітей і для котика. Недаром люди і приповідку зложили, що лиш котові та попові добре жити на світі. Отим я говорю, що гріх би мені був жалуватися на чоловіка.

І з сими словами всі три відпоручники відлучилися від звірячої громади і пристали до людської.

Похнюпили голови інші звірі, побачивши се відступство.

— Аж тепер бачу, що наша справа стоїть погано, — мовив Слон. — Уже коли наші товариші тратять віру в її слушність...

— Е, що, байдуже про таких товаришів! — з погордою мовив Лев. — Що мені за товариш — Свиня! Звір безхарактерний! Тупоумний грубошкірець!

Слон трохи ображено покрутив трубою: бачите, Свиня його далека своячка, бо й він же грубошкірець.

— Ну, ну, — мовив він ущипливо до Льва, — ти на грубошкірцях дуже не їдь! Мають вони свій розум і характер. А щодо відступства від нашої спільної справи, то бачиш сам, що й твій любий своячок Котик ані на волос не ліпший від Свині. Йому аби своя вигода, а постояти за спільне діло — овва!

— Та ще зі Свині ані з Кота мені не дивно, — мовив Ведмідь. — Звісно, звірі, своя шкіра і своя вигода кожному наймиліша. Але Кінь! Розміркуйте лише його поступок! Адже він, може, найтяжче поневолений зі всіх звірів. Скільки-то різних способів придумав чоловік на визискання його сили, здоров'я, життя і тіла! І під верх його бере, сідло на нього накладає, і тягарі на його хребті возить, і в шлеї його запрягає, змушує тягти вози та сани. Та не досить того! А кілько-то разів чоловік для власної забави гонить його і змушує бігати щосили чи то в перегонах, чи то в прогулях! Кілько-то разів бідний Кінь, у шаленім бігу перескакуючи рови, плоти та інші завади, зломить ногу, хребет або скрутить карк і гине на місці! І того не досить! Чоловік зробив Коня спільником своїх найстрашніших злочинів против нас і против своїх же братів людей. Чи ж були би лови на грубого звіра без помочі коней? А головне — Кінь стає до помочі чоловікові в війні против інших людей, гине тисячами в битвах, проливає свою кров і кладе свої кості за діло, якого ані в зуб не розуміє і яке йому зовсім не цікаве. Та й сього ще не досить: чоловік любить його, поки він живий, годує його, чеше й чистить, іноді навіть цілує його морду, а проте бридиться його м'ясом, і коли він постаріється, окалічіє та не може робити, то або ще за життя виганяє його в ліс на поталу вовкам, або по смерті викидає його тіло на жир псам та воронам. Ну, і скажіть же мені, відки після сього всього у того Коня така прихильність до чоловіка?

— Блискучі шори, мабуть, отуманили його! — мовив Цап. — Я не раз бачив, як він, запряжений, вичищений, весь блискучий, аж сам не знає на яку ступити, задирає

голову, озирається сам по собі, потрясає брязкальцями та перебирає ногами, так пиндючиться своїм рабським строем! Уже, видно, рабство так ввійшло в його натуру, що за отакими цяцьками він забув про свою свободу і незалежність.

— Та годі нам говорити про тих відступників, — мовив розважний Слон. — Міркуймо про свою справу! Що нам побити далі? Чи достоювати свого, чи відступити заздалегідь? Чи стояти на тім, що сказали наші речники, чи шукати нових свідків і доказів для свого права?

— Я думаю дати спокій! Нащо нам клопоту? — мовив Бегемот. — Моя рада проста. Чоловік жиє на суші, — ми ховаймося в воду; там будемо безпечніші. Він удень воює, а вночі спить; ми переходимо з денного життя до нічного, щоб якнайменше стрічатися з ним. Отєс буде найліпше.

— Все товстошкірець товстошкірцем, — не витерпів Лев, щоб не огризнутися на бегемотове балакання. — А я чую в собі таку лютість, що, коли вирок випаде на нашу некористь, я готов кинутися на того премудрого царя Соломона і розшарпати його.

— Котячий розум незгірший курячого! — буркнув згідно Слон. — І що ж ти найліпшого докажеш сим? Хіба ти не знаєш, що перед царем стоять ряди озброєних і ти, скачучи на царя, поперед усього скочиш на їх галябарди? Сам пропадеш а нашу справу попсиєш.

— А може би, — мовив Ведмідь, облизуючися, — може би, ми пригадали собі нашу стару добру приповідку: хто мастить, той їде? Адже ми за дурною головою і до царя прийшли голіруч, і перед трибуналом стали голіруч, — то й як же має наша справа виграти? От якби так кожному членові трибуналу по вуликові чистого меду-патоки... Я би вже віджалував для спільного добра.

— Тю, тю, дурний! — загукали деякі розумніші звірі. — Гадає, що як сам любить мід, то вже й кождий інший готов за мід продати і душу і сумління. Сховайся зі своїм обридливим медом, що бджоли понадушували собі з животів. Ото лакітки знайшов! Тьфу!

Вуйко, почувши ті вигадки та сплювання, засоромився дуже і, бурчачи щось собі під ніс про брак смаку у тих глупих звірів, заліз у кут і, скулившись, слухав дальшої наради.

— Борони нас боже від такого кроку, як радить Бурмило, — остерігав Слон. — Наша справа чиста, а коли б ми поспробували підкупувати трибунал, то аж тоді програли би напевно, ще й з соромом. А тепер, провадячи річ чемно, хоч і програємо, все-таки не наберемося сорому. А може-таки й зовсім не програємо. Слухайте. У мене виринула ще одна думка, і то завдяки Ведмедевій промові. Адже відпоручник людей сказав перед судом, що звірі самі собі винні, коли від давнішого панування над світом прийшли до теперішнього упадку. Мовляв: люди працювали і розвивалися, а звірі дармо час гаяли, не навчилися нічого і стратили те, що мали. Попробуймо завтра доказати, що се неправда, що й звірі, бодай деякі, також не їли дармо хліба і не прогавили марно всі науки мами-природи.

— А як же се докажемо? — запитали гуртом звірі.

— Пішлимо зараз післанців до бджіл і до мурашок. Се звірики хоч дрібні, але сильно зорганізовані. Вони мають свої держави, будують замки, кріпості, магазини, висилають колонії, збирають засоби — одним словом, живуть у таких упорядкованих відносинах, що й люди можуть багато дечого навчитися від них. Найліпший доказ, що не самі люди, але й звірі, і то навіть такі нікчемні комахи, як бджоли й мурашки, мають здібність до досягнення високого ступня цивілізації.

Всі звірі радо згодилися на Слонову раду і зараз же вирядили післанців до бджіл та до мурашок, щоб і вони вислали на завтра своїх речників до Соломонового трибуналу.

V

Другого дня засів цар Соломон на троні серед свого трибуналу, і знов стали перед ним відпоручники звірів і людей.

— Чи має ще хто з вас сказати щось нового до того, що було сказано вчора? — запитав цар.

— Ми маємо сказати, — мовили звірячі відпоручники.

— Говоріть! — сказав цар.

— Великоможний царю і пресвітлий трибунале, — розпочав звірячий речник. — Учора речник людей сказав був, що ми, звірі, з власної вини втратили панування над світом. Бо коли нібито люди боролися, розвивалися, доходили до розуму і сили, гуртувалися до купи та працювали, звірі не поступали наперед, лишилися в первіснім стані і через те мусили уступити людям. Сьогодні ми маємо свідків на те, що се не вина звірів, а вина того ж чоловіка і його зажерливості. Коли більшість звірів опізнилася в розвої, послабла числом, утратила давніші місця свого розселення і найліпші умови розвою, то се тому, бо все забрав чоловік! Він пильно дбає про те, щоб звірам не було змоги розвиватися; він рад і довіку держати нас у низькості та занепаді, бо се запорука його панування над нами. Де не сягає його рука і його пагубний вплив, там зараз звірі підносяться, робляться не лише численніші, кращі, вродливіші, сміліші, характерніші, але також розумніші. Що їм не хибує здібності до розвою й організації, на се маємо тисячі доказів. Чи птахи не будують гнізд із такого мізерного матеріалу, без ніяких приладів і так штучно та майстерно, що ніякий людський майстер не потрафить дорівняти їм? Чи ж коні та воли в стаді не вміють добре боронитися від напасті, одні стаючи досередини головами і фиркаючи задніми ногами, а другі стаючи назверх рогами? Чи ж журавлі та дрохви не служать навіть людям взірцем чуйності, не ставлять варті в часі жирування або нічлігу? Чи ж Крук не потрафить напиться води зі склянки з вузьким горлом, вкидаючи до неї камінці? Але ми маємо ще ліпших свідків, таких, що ствердять довідно, як то звірі, навіть дрібнесенькі і, сказати б так, без-мізкі, потрафлять мудро урядити своє життя, коли чоловік не перепиняє їм.

— Що се за свідки? — запитав цар Соломон.

— Се бджоли і муравлі, — відповів звірячий речник. — Звели, великоможний царю, щоб вони станули перед твоїми світлими очима.

Цар махнув своїм скіпетром, і до зали ввели відпоручників бджіл і муравлів.

— Знаєте, про що йде справа перед моїм престолом і отсим світлим трибуналом? —

запитав цар у відпоручників.

— Знаємо. Про те, чи чоловік має мати першенство на землі, чи ні.

— Добре. Що ж маєте сказати до сеї справи?

— Можемо, великоможний царю, — мовив речник муравлів, — сказати лиш те, що коли мати на увазі громадські порядки і наше майстерство, то люди багато де в чому не можуть зрівнятися з нами. Ми вміємо з найдрібніших пилинок, камінців та патичків здвигати такі будови, яких не здвигне ніяка людська рука. Ми коплемо підземні ходи, зводимо склепіння, будуємо вежі, мости та коридори, вміємо порозуміватися без голосу і знаходити дорогу в своїх безвіконних будовах. Ми знаємо поділ праці, провадимо війни, держимо дійну худобу і засіваємо для неї навіть поле потрібним їй зіллям, а деякі наші роди держать навіть невольників.

— А ми живемо в добре впорядкованій монархії, — мовила відпоручниця бджіл, — маємо поділ праці, доведений до крайньої досконалості, робимо будівлі, ще майстерніші від муравльових, і збираємо до них засоби корму, якого, крім нас, не зумів би приладити ніхто на світі, а вже найменше чоловік. І можемо з гордощами сказати, що чоловік не те що не допоміг нам у тім розвитку, а навпаки, простер свою неситу руку й на нас: коли йому подобається, виганяє нас із наших осідків або й зовсім нівечить нас, щоб покористуватися нашим добром.

— Що ти маєш відповісти на се? — запитав цар у речника людей.

— Відповім хіба те, що сі докази нічого не показують. Заким чоловік доборовся до теперішнього свого стану, звірі мали над ним перевагу і утруднювали йому кожду хвилю життя, кождий крок розвою ще далеко більше, ніж чоловік тепер утруднює їм. А проте він при сильній волі та ненастанній праці добився верховодства, яке тепер звірі хотіли би таним коштом, царським вироком, відібрати йому. І не можуть звірі сказати, що чоловік тепер так зовсім загороджує їм дорогу до поступу. Кілько-то набідиться та намучиться не один чоловік, учачи Ведмедя танцювати, Коня та Пса різних штук, Попугая, Шпака та Крука говорити, а Кота свистати. Та що з того! Звірі не мають здібності передавати своєму молодому поколінню те, чого навчаться, і тому з кождим молодим поколінням приходить ся зачинати науку наново. А щодо їх самоділкових будівель, то вони, певно, гарні, але біда лише в тім, що, раз навчившись робити їх, ані бджоли, ані муравлі за всі ті тисячі літ не змоглися на те, щоб зробити в них хоч один малесенький поступ, хоч одно уліпшення. Не мають що дуже хвалитися своїм громадським життям. Адже у бджіл сей порядок держиться на поневоленні всього жіночого роду і на щорічнім мордуванні всіх мужчин, а в муравлів на невільництві, яке у деяких родів доходить до того, що пануюча верства без помічі невільників навіть їсти сама не вміє. Чи се має бути знаком їх вищості над чоловіком або основою для їх рівноправності з ним?

На сьому цар закінчив розправу. Обі спірні сторони мусили вийти з зали, поки цар з радними радився, який би в тій скрутній справі видати вирок. Довго прийшлося всім чекати. В трибуналі були думки поділені, велися живі суперечки. Нарешті по трьох годинах покликано всіх назад по зали і возний крикнув голосно:

— Повставайте і слухайте вироку!

Настала глибока тиша. Цар Соломон, не встаючи зі свого престолу, промовив:

— Вислухавши докази сторін і погляди світлих дорадників, покликаних до цього трибуналу, я, цар Соломон, владою, даною мені згори, орікаю в справі між звірами і людьми про першенство на землі: звірі мають підлягати чоловікові, а чоловік звірам.

— Як же се так? — запитали разом відпоручники людські і звірячі.

— А так. Ті звірі, що досі, служили чоловікові, мають служити йому й далі. Ті звірі, що досі жили на волі і або боролися з чоловіком, або тікали перед ним, будуть чимраз більше улягати його перевазі, їх число буде меншати і чоловік добиратиме чимраз нових і ліпших способів на їх винищення.

— Де ж тут друга половина вироку, премудрий царю? — крикнули благально звірячі відпоручники.

— З тими звірами, що йому служать, має чоловік поводитися як зі слугами, близькими йому натурою і призначенням, як з творами, що так само родяться, ростуть, почувають голод і спрагу, біль і радість, смуток і втіху, як він. А тих, що йому ворожі, нехай убиває без зайвої муки.

— Де ж друга половина твого вироку, премудрий царю? — ще раз крикнули звірячі відпоручники.

— За тих звірів, що йому служать, має чоловік дбати, має працювати і турбуватися за них, служити їм у їх хоробах і випадках, — мовив далі цар Соломон.

— Се він чинитиме для власної користі, премудрий царю! — мовили звірі. — Але друга половина вироку обіцяла нам...

— Дурні ви, невидючі! — крикнув, розсердившись, цар Соломон. І, підвівши праву руку, взяв нею положену обік себе на гаптованій подушці невеличку чорну паличку з великим блискучим діамантом на кінці.

— Всі, хто тут у залі, дивіться пильно на сей камінець, що на кінці сеї палички! — мовив цар і підняв паличку та держав її нерухомо просто перед собою.

Всі звернули очі на діамант.

— Що бачите?

— Нічого не бачимо, — відповіли всі в один голос. — Блиск того каменя сліпить наші очі.

— А тепер? — мовив цар і замахнув паличкою широке півколесо.

По залі пройшло глухе стогнання, окрик здивування і жаху, без виразних слів. Усі повитріщали очі на невидане диво.

Від замаху чудодійної палички в залі зробилося якесь дивне світло. Всі предмети, що були вперед видні, нараз зробилися якимись безмірно великими; їх віддалення від очей також збільшилося так страшенно, що вони немов щезали, робилися якісь прозорчасті, мов тінь або рідка мла. Натомість, у безпосередній близькості, всі побачили незліченні дрібні істоти — кульочки, палички, голки, хрестики та ниточки. Вони літали непроглядними хмарами скрізь у повітрі, плавали цілими струями при кождім русі, при кождім подуві, чіплялися міліярдами кожного тіла, і де тільки

знаходили собі поживу, крихіточку слини, плину, клею, поту, там зараз прилипали, росли, насисалися, пучнявіли і розпадалися, лишаючи по собі маленьку крапельиночку отруйного плину. І тут же на очах у всіх протягом кількох хвилин кождий міг бачити, як у кожного його сусіда — на тілі, в очах, у вухах, у роті, в крові, в легких (усі тіла при тім дивнім світлі робилися прозірчастими, великі тіла неначе щезали, а зате видні були тільки ті маленькі, невидні для голого ока) — скрізь творилися тисячі, мільйони гнізд тих дивних, дрібненьких істот і кожної хвили грозили затроїти, зіссати, знищити кожде найбільше тіло. Зачудувані відпоручники бачили, як ті таємничі маленькі істоти не минають нічого і нікого, чіпляються навіть стін, мурів, гладко полірованих стовпів, усюди липнуть, всисаються, гризуть без зубів і множаться, множаться безнастанно, страховинним способом і нечуваними числами.

Та, придивляючися ближче, вони спостерегли, що ті дрібнесенькі істоти, хоч без очей, без ротів, без ніяких знарядів, хоч усі майже однакові між собою, все-таки виявляють деякі різниці і відповідну до них ворожнечу між собою. Кульочки кидалися на прутиків і пожирали їх; прутики своєю чергою давалися взнаки тарілочкам, бляшкам або іншим кульочкам. І в тім таємнім світі йшла ненастанна боротьба, далеко лютіша, ніж у світі, доступнім для людських і звірячих очей. Тут гибли щохвили мільйони, але рівночасно і народжувалися мільйони; по правді, тут не було ні вродин, ні смерті, бо ж усе те хиталося між двома берегами: кульочка пучнявіла і розпадалася на дві — не мертві, але живі, менші кульочки.

Всі присутні стояли довго, мов ошоломлені тим нечуваним видом.

— Бачите тепер, хто властиво ваш пан і ваш ворог? — мовив Соломон і махнув паличкою в противний бік, і дивне видовище щезло.

— Отсі маленькі істоти не дбають про вашу суперечку, — мовив далі цар. — Незримі і недосяжні для вас, вони дні й ночі, кожної хвилини облягають, точать, заповнюють вас. Ваше тіло опирається їх напоріві, доки здорове, і здорове доти, доки знаходить у собі соки, що можуть пожирати, розтоплювати тих прибуд. Та нехай між ті їх мільярди заблукається одна бульбашечка іншого роду, против якої ваше тіло, ваша кров, ваша слина не має соків, і вона протягом короткого часу розмножиться в вашім тілі і докола вас, затроїть вашу кров, затроїть повітря, яким ви дихаєте, і ви, велетні, падете жертвою тої незримої бульбашечки, яких мільйони, зложені на купу, таки ще незримі для вашого ока. Ось вам друга половина мого присуду. Отсим дрібнесеньким звірам будете підвладні всі ви, люди й звірі. Коли на них зійде така порода, ви будете тисячами і мільйонами гинути безпомічно. Аж як знайдете способи боротися з ними, тоді... ну, та тоді не треба вам буде ніякого суду.

Цар махнув рукою на прощання, і всі вийшли з зали. Від того часу вже звірі не правувалися з чоловіком.